

УДК 316.342.2+316.344.42(497.11)

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

Примљено:

NATIONAL INTEREST

05.10.2010.

Година VI, vol. 9

Прихваћено:

Број 3/2010.

15.12.2010.

Оригинални научни рад

стр. 307-328

Миша Ђурковић*

ТРАНЗИЦИЈА БЕЗ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ, ИЛИ КАКО ЈЕ У СРБИЈИ ОД НОМЕНКЛАТУРЕ НАСТАЛА ЕЛИТА

Резиме

Аутор истражује судбину елите у Србији након смене власти 2000 године. Полазећи од две основне теорије, о циркулацији и репродукцији, он испитује хипотезу о репродукцији елите у нашој земљи. Кроз бројне примере из група политичких лидера, економских тајкуна и политичке класе показује се да је у Србији дошло до изразите репродукције у којој су припадници старе номенклатуре и њихови директни потомци задржали све водеће позиције у привреди и политици.

Кључне речи: елита, номенклатура, репродукција, Србија, транзиција.

Ове године навршава се десет година од такозваних демократских промена у Србији. По свему судећи обележавање двадесет и четвртог септембра (избори) и петог октобра (пуч) имаће више комеморативни него свечарски карактер. Наравно, неотроцкистичка левица европске провенијенције ће искористити ову прилику да понови причу о десет година пропуштених прилика. Власт ће направити неки пригодни спектакл, али сигурно је да ће свима бити прилично непријатно. Напросто, нема шта да се слави јер су резултати владавине новог режима у ових десет година углавном поразни.

* Институт за европске студије, Београд

Но, на сличан комеморативан начин протиче ова година и у оним земљама које би требало да славе две деценије такозване транзиције. Упркос чињеници да су сви већ одавно у НАТО пакту и Европској унији, и тамо се слабо ко труди да прослави јубилеј. Како и да славе кад већ другу годину заредом бележе катастрофалне економске показатеље. Парадоксално, многи од ових шампиона транзиције чије су се мудре потезе западњаци нашироко хвалили, улазе у нову деценију као опасно задужене државе, притеране од стране ММФ и западних поверилаца на мере страховите штедње које изазивају социјалне протесте и политичку нестабилност.¹ Последња глобална финансијско-економска криза изнела је на светло дана све проблеме структура привреде ових земаља, и фундаментално довела у питање многе стереотипе о успешности. Грчка задуженост која прелази 300 милијарди евра, па чак и Мађарска од „само“ 80 нагоне научнике да поново преиспитају критеријуме „успешности“ у овим транзиционим земљама.

Оцена успешности наше једнодеценијске или њихове дводеценијске транзиције углавном мора да оперише са резултатима деловања елита ових држава. У теоријском дискурсу дуго је владала претпоставка о сукобу марксистичке теорије класа са неоаристократском теоријом елита коју су у двадесетом веку пре свега развијали контроверзни италијански теоретичари Парето, Моска и Роберто Михелс. Истицано је да је ова теорија настала као критика марксизма и његовог наглашавања класне борбе као основног механизма за разумевање друштвених и политичких процеса. Међутим, већ је сам Парето побијао такву врсту перцепцију говорећи да теорију елита види као теоријски допринос који може да буде сасвим комплементаран са класном теоријом. Елита је такође посебна класа, класа на власти. Суштинска разлика у односу на марксистичку теорију није била толико у дескрипцији функционисања друштва, већ у нормативним пројекцијама. За разлику од марксистичке, просветитељске утопије о могућности изградње друштва истинског егалитаризма (бес-

1 Влада Румуније натерана је на драстична смањења јавне потрошње тако да су снижене плате у јавном сектору и пензије, што је изазвало талас социјалних протеста. Због сличних захтева Орбанова влада у Мађарској током лета је ушла у директан сукоб са ММФ-ом.

класног друштва), теоретичари елите су сматрали да је ова утопија неостварива и да свако реално постојеће друштво мора задржати поделу на елиту и обичан народ као основни модел за различите облике сложеније друштвене стратификације.

Развој друштава реалног социјализма, али и марксистичке теорије у двадестом веку најбоља су потврда њихових теза. Свака од комунистичких земаља наставила је да одржава не само неку врсту хијерархијске класне стратификације, већ и посебан положај елита, при чему је политичка врхуншка имала статус истинске аристократије у материјалном смислу. У оквиру марксистичке традиције написан је велики број студија о *новој класи* (Милован Ђилас)² или *новој бирократији* (Лав Троцки) која је задржала управо исти положај и привилегије као и ранија елита односно класа на власти. Разумљиво, предњачили су комунистички дисиденти. Појам који је скован да би описао владајућу елиту у комунистичким земљама је *номенклатура*.³

Ако се може тврдити да су теоретичари елите однели победу у овом спору, онда је врхунски изазов за теоретичаре који је постављао процес транзиције у бившим комунистичким земљама био непосредно, директно праћење процеса реконструкције, обнове, замене или допуне елите у условима смене нормативне и политичке парадигме. Теорија елите је већ доживела значајну еволуцију током двадесетог века. Поменимо само велике спорове око положаја менаџерске класе⁴ или увођење сегмента елите познатости.⁵ Сама пракса опадајућег социјалистичког поретка у коме су се од краја седамдесетих јављале све изразитије пукотине донела је и појаву феномена који је описиван као појава *под-елите*, односно елите која функционише ван система, или као елита у једном паралелном систему који делује унутар хијерархијски

2 Видети Ђилас, 1990.

3 Погледати класичну књигу Михаила Восленскија, *Nomenklatura: Anatomy of the Soviet Ruling Class*, The Bodley Head, London, 1984.

4 Прича је отворена чувеном књигом Џејмса Бернама *Менаџерска револуција*, објављеном 1941. Види James Burnham, *The Managerial Revolution*, Greenwood Press Reprint 1972. За Гурвичеву критику ове теорије и њену разраду код каснијих аутора погледај Коенен-Итер, 2005, стр. 95 и даље.

5 Исто, стр. 117.

структурисаног тоталитарног режима.⁶ Све то заједно давало је повода да се очекује врло занимљива симбиоза којом би се из различитих сегмената етаблирала нова елита у посткомунистичким земљама.

Прва истраживања обављана су и објављивана већ почетком деценије, посебно након релативно брзог повратка „пресвучених“ или реформисаних комуниста на власт. Још 1996. објављен је специјални број часописа *Theory and Society*,⁷ који је у потпуности био посвећен проблему елита у посткомунистичким друштвима. Крајем деценије још боље су се назирали одређени трендови па се рецимо 2000. појављује веома интересантан компаративно рађени зборник Хиглија и Ленђела *Елите после државног социјализма*⁸ који доноси једанаест студије случајева и прегледан теоријски увод и епилог.

Као значајно питање код великог броја аутора појавио се проблем квантитета припадника старе елите претопљених у нови управни, политички и посебно економски апарат. Појавиле су се чак и емпиријске студије које су пребројале такве случајеве и показале који је проценат старе номенклатуре остао на важним местима у новом естаблишменту. Следећи класичну Паретову терминологију теоретичари елите су поставили питање да ли се у транзицији дешава циркулација, дакле колика толика измена састава елита или проста репродукција у којој номенклатура саму себе наслеђује и обнавља. Суштину проблема сажели су Душко Секулић и Жељка Шпорер: „Шта се догодило са елитом државног социјализма током транзиције из државног социјализма? Понуђена су два супротстављена одговора. Први, заснован на Паретовој теорији циркулације (кружења), тврди да нове елите, које су биле потиснуте током периода државног социјализма, избијају на површину и смењују корумпирану и склеротичну стару елиту. Други, опречни, тврди како је постепени процес реформе у време државног социјализма, омогућио технократским елитама у успону да освоје позиције којима су обезбедиле моћ и да су тако преживеле транзицију. Помод-

6 Појам под-елите (sub-elite) увела је Ева Ециони Халеви у књизи *The Elite Connection – Problems and Potential of Western Democracy*, Polity Press, 1993.

7 *Theory and Society*, vol 24, October 1996.

8 Види Highley, Langyel, 2000.

није речено, други одговор тврди да је номенклатура државног социјализма 'конвертовала' (претворила) свој политички капитал у економски користећи своје везе и контролу ресурса, тако да је заправо главна одлика транзиције репродукција елите државног социјализма.⁹

Један део писаца образлагао је ову појаву логичном чињеницом ограничења кадровских потенцијала у свакој од ових углавном људством не претерано бројних држава. Неоспорно је да су за обављање низа управних послова у војсци, безбедносном апарату, организацији саобраћаја итд., наслеђени кадрови били неопходни зато што школовање и обука таквих кадрова траје некад и читаву деценију. Опозиција, наиме није имала свој официрски кор, или дипломатску службу коју би довела и поставила уместо постојећих. Највећи део припадника нове власти, сем мањег броја дисидената није имао готово никакво искуство у обављању државних и посебно управних послова. То је омогућило припадницима старе номенклатуре да себе на један тихи начин учине незаменљивим и чак да нове власти постану зависне од њих.

Други део ове приче представљала је економска приватизација. У време брзе приватизације која је била императив првог таласа транзиције, социјалистички директори и бивши политичари имали су најбоље стартне позиције и *know how* за сналажење у новим условима. Они можда нису имали подршку нове власти, али су имали све остало: добре позиције у фирмама, укључујући и односе са синдикатима, новац зарађен у претходном периоду, добре позиције код банкара, менаџерске способности и пре свега везе у пословном свету. То им је омогућило да се уклањањем из политике концентришу на економију и да у неколико година створе праве мале империје.¹⁰ Са таквим капиталом у следећем кораку могли су

9 Sekulic, Sporer, 2000, стр. 143.

10 На то личи понашање великог дела елите социјалиста и јуловаца после двехиљадите године. Рецимо Драган Томић је наставио да води *Симпо*, Миша Беко се профилисао у једног од највећих тајкуна у Србији, Данко Ђунић је постао најутицајнији човек у српском привредном систему итд. Занимљиво је да су бивши социјалисти попут Унковића, Перишићке или Миће Јовановића постали пионири приватног универзитетског образовања у Србији. О томе како је тај процес текао у Мађарској погледати Szeleny, Szeleny, Kovach, 1996.

да остварују утицај на медије, обликовање јавне речи, правосуђе, законодавство и коначно политичке елите.

Није стога чудо што су се тек неколико година након пада Берлинског зида појавиле и теорије које су полазећи од таквог стања у коме бивши комунисти задржавају огроман утицај, читаву транзицију виделе као кетманску игру бивше номенклатуре која је све преварила одричући се номиналне политичке власти а заправо освајајући стварну економску моћ и тиме постајући права сива еминенција и у новом систему.¹¹ Каснија истраживања и објављени документи дали су још више индиција за размишљање о тези да је рат на овим просторима био идеално покриће за процес преливања друштвеног капитала у приватне џепове људи из претходне номенклатуре.¹²

У овом чланку покушаћу да испитам како хипотеза о транзицији без трансформације, односно без стварне промене у саставу елите и односима моћи, (дакле теорија репродукције елите), функционише на примеру Србије после две хиљадите године. Тврди се да смо уместо стварне вредносне и организационе трансформације елите, измењеног начина њеног регрутовања и увећане моралне одговорности, добили исту номенклатуру и њене изданке. Једина промена је то што се данас они у складу са модерном терминологијом називају *елитом*.

Аутор је свестан чињенице да теорија елита и бављење елитом, њеним формирањем и репродукцијом код нас још

11 Нпр. у Словенији књига Данила Сливника, *Кучанов клан*, Промаг, Љубљана, 1996. У сличном правцу иде и Едо Равникар, *Удбомафиа: приручник за разумевање транзиције*, Заложба Слон, Љубљана, 1995. Види Tatjana Bajuk, "Udbomafia and the Rethoric of Conspiracy", у George E. Marcus (ур.), *Paranoia Within Reason: a casebook on conspiracy as explanation*, The University of Chicago Press, 1999. У Хрватској су на институту Иво Пилар радили истраживања која су показала да су и поред комплетне контроле државе од стране ХДЗ-а током ратног периода припадници СДП-а подједнако учествовали у процесима „претворбе“. Уосталом сам тадашњи врх ХДЗ-а је био састављен од носилаца партизанске споменице, Туђмана, Бољковца и Манוליћа који су уз Месића, Ивана Звонимира Чичка и Будишу сви изданци Крајачићевог и Бакарићевог круга, дакле директни настављачи стварне комунистичке власти. О томе пише немачки стручњак за обавештајна питања Ерих Шмит Еенбом (Erich Schmidt-Eenboom) у књизи *Der Schattenkrieger* (Ратник из сенке).

12 На порталу хрватског новинара Домагоја Маргетића може се наћи читав низ текстова и докумената који развијају ову тезу. www.necenzurirano.com

увек нису развијени на адекватан начин.¹³ Но важно је да се та дисциплина полако утемељује и надам се да у том процесу овакви радови могу бити од користи.

*

Кључно место разумевања статуса и положаја елите је сте однос политичке моћи и капитала. Започећемо ово излагање једном кратком историјом овог односа у Србији у прошле две деценије.

Успон Слободана Милошевића на власт представља скоро класичан пример човека из комунистичке номенклатуре који се пробија на кључну позицију унутарпартијским интригама, дакле кроз систем користећи његове полуге. Многобројна сведочења говоре да је његов напредак до места Председника ЦК Србије био повезан са покровитељством кума Ивана Стамболића, да би на тој лествици искористио подршку војних структура (генерал Љубичић) и након низа афера закључно са Осмом седницом послао Ивана Стамболића у политичку прошлост а себи приграбио сву власт.

Када је једном овај процес успона у номенклатури окончан, са тог места је по класичној комунистичкој матрици било лако овладати спољним облицима моћи које је партијски апарат по природи држао под контролом. Најважније полуге свакако су били обавештајно-безбедносни апарат, медији и банкарско-економски сектор.

Специфични услови које је поставио почетак рата у Хрватској, затим у БиХ, као и завођење санкција, наметнули су и ванредне услове пословања. Значајна епизода у овом сери-

13 За ретке примере осим пионирских радова професора Младена Лазића погледати Љубинка Трговчевић, *Планирана елита*, Службени гласник, Београд, 2003, докторску дисертацију Слободана Миладиновића, *Социјална репродукција и друштвена свест владајућих елита у Србији и Хрватској пред распад СФРЈ*, Београд, 1998, дисертацију Дубравке Стојановић *Европски демократски узор код српске политичке и интелектуалне елите 1903 – 1914*, Београд, 2001, дисертацију Ранке Гашић, *Британски и немачки утицај на београдску елиту 1936 – 1941*, Београд, 2002. Треба поменути истраживања Милета Бјелајца о структури војне елите. Нпр *Генерали и адмирал краљевине Југославије 1918-1941*, Институт за новију историју Србије, 2004. И за наш чланак важна је дисертација Мирослава Перишића *Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945-1958*, Београд, 2006.

јалу свакако је рад пирамидалних штедионица (Језда и Дафина) преко којих је стотине милиона марака отето од грађана и вероватно изнето на Кипар. Но овај новац представљао је тек део огромних средстава која су се кретала ван легалих токова: шверц нафте, цигарета, дроге, луксузних алкохолних пића, промет оружја итд.

Други део приче јесте постојање великих увозно-извозних послова које су некада легално обављале највеће државне фирме попут *Генекса* и *Инекса*. Један проблем је био могућност блокирања средстава тих југословенских фирми у иностранству, а други немогућност да се њихови послови обављају на раније устаљени начин.

Трећи сегмент је појава чињенице да је, ма како невољно, Милошевићев режим ипак отпочео процес формалне приватизације. Јасно му је било да је очување доминантног положаја дрштвене и државне својине један од стубова опстанка његове власти. Но, с друге стране старим социјалистичким гигантима услови пословања под санкцијама страховито су отежани. Сва три горе наведена сегмента промене услова пословања налагали су прелазак на нови начин контроле токова капитала. Милошевић због санкција де факто није имао избора. Морао је да дозволи формирање нове класе богаташа приватних предузетника којима ће бити пренети и препуштени монополски послови.

Тако почиње историја пословног успона готово свих тајкуна који су и данас најутицајнији у Србији. Хамовић и Дракулић су углавном преузели и на своје име превели имовину и послове филијала *Генекса* у иностранству. Лазаревић је посао започео уз Хамовића. Неким другима је препуштен шверц цигарета итд. Најпознатија прича је формирање *Делта Холдинга*, тако што је Мирослав Мишковић по задатку започео бизнис у стану из кога се Слободан Милошевић одселио на Дедиње. У сваком случају у свега неколико година већи део најлукративнијих послова пребачен је у руке изабраних приватних фирми које су радиле под директном контролом режима издвајајући средства за његове потребе.¹⁴

14 Како је Младен Лазић показао чак две трећине припадника нове предузетничке класе потицало је из номенклатуре, што је знатно више него у било којој од бивших комунистичких земља. Види Lazic, 2000.

Велики потрес десио се са појавом ЈУЛ- који је од 1994. иако ванпарламентарна странка заправо освајао полуге моћи, посебно економске. ЈУЛ и госпођа Мирјана Марковић деловали су у два правца. С једне стране су налазили упешне мале и средње приватнике које су под принудом нагонили да се учлане у странку и да дају један вид рекета. С друге пак стране, почео је прави рат за отимање лукративних послова од припадника социјалистичког естаблишмента.¹⁵ Ова нова несигурност принудила је многе од до тада повлашћених бизнисмена (или чувара новца) да почну да размишљају о другим могућностима које би им заштитиле капитал. Зимски протести 1996-97 за многе од њих били су знак да је крај Милошевића почео. Неки су попут Богољуба Карића пожурили и излетели у фронтални сукоб, док су други већ увелико почињали да граде мостове са опозицијом и Западом.

Неоспорно је да велики број нових бизнисмена почиње у другој половини деценије да кокетира са припадницима опозиције. То се некада радило директно, а некада преко пословних веза са једним делом нових приватних бизнисмена који су на више или мање отворен начин подржавали опозицију. Тако је на пример Зоран Ђинђић, лидер опозиционе Демократске странке био кум са Миланом Бекком, министром Милошевићевог режима. Стварање оваквих односа било је олакшано чињеницом да су сви лидери опозиционих странака заправо били такође изданци комунистичког естаблишмента, који су наследили породичне, пословне, медијске и друге везе из ранијих дана или са студија.

Смена начелника генералштаба Момчила Перишића и првог човека обавештајне службе Јовице Станишића у предвечерје извесног ратног сукоба са НАТО-ом, вероватно је најозбиљнија индикација како је читав владајући естаблишмент почео да размишља у категоријама Милошевићевог одласка и припреме за време које наилази.¹⁶ Како је цео процес описан у књизи Тима Маршала *Игра Сенки*, војна обавештајна

15 О томе у Ненад Стефановић, *Снег у ЈуЛ-у*, Тикер, Београд, 1996.

16 Војислав Шешел је тада њихову смену објашњавао тиме да раде за ЦИА. Дешавања након Петог октобра, нарочито епизода Перишићевог хапшења због шпијунаже, у најмању руку додала су доста материјала за сумње тог типа.

служба увелико је са странцима почела да припрема и договара Милошевићев одлазак.

Након октобра месеца 2000. и уклањања Милошевића са власти де факто се отворио један процес безвлашћа који ће се након свих ломова и трагичних догађаја ове деценије завршити потпуним овладавањем странаца овом земљом. Из данашње перспективе гледано, Србија је са падом Милошевића престала да постоји као озбиљна држава. Ако је до тада била ауторитарна, неуређена држава са мноштвом проблема, кршењем права и слобода итд, ипак је била држава. После Петог октобра Србија више није била држава у оном капацитету који је потребан да се једна земља тако сагледава.

Што се богатих бизнисмена тиче они су пожурили да свој кооперативни рад са некадашњом опозицијом наплате тако што ће обезбедити заштиту од јавности која је тражила да се са њима као са Милошевићевим бизнисменима обрачуна. Неки су чак и морали да плате симболичан екстрапрофит, али су у суштини сви нашли заштитнике у новом естаблишменту,¹⁷ с обзиром да је у једном периоду заиста политика деловала моћније од капитала. На сцену су изашли и неки нови људи попут крајње индикативног Миодрага Костића, директора МК групе, некадашњег директора Демократске странке и кума Ненада Чанка, чији се пословни успон у претходном периоду везује за блиске односе са Радоманом Божовићем, некадашњим социјалистичким председником владе.

Међутим, веома брзо донет је нови Закон о приватизацији на основу ког је почела убрзана продаја друштвених фирми. Министар приватизације постао је Александар Влаховић, кадар фирме *Дилојт и Туш*, односно *Економског института* Данка Ђунића који ће ову деценију завршити као један од најбогатијих људи у Србији. Испоставиће се да ће у следећих пет година након низа неправилности, кршења закона, очигледне корупције итд, као стварни победници из овог процеса изаћи управо оних десетак људи који су и у Милошевићево време спадали у крем нове пословне елите. Један од најважнијих инструмената за ову врсту симбиозе било је одбијање да се изврши реституција чиме би се економски

17 Жељко Митровић је пожурио да на своју телевизију што пре доведе екипу из Г17 и Ненада Чанка.

ојачали наследници некадашње српске власничке и пословне елите. То би међутим створило конкурентски економски а тиме и политички слој.¹⁸ Наследници комуниста напосто су у наставили политику својих родитеља тиме што су обавили пљачкашку приватизацију пре реституције. Србија је и по томе специфична јер је ваљда једина озбиљна посткомунистичка земља која ни две деценије после формалног окончања комунизма није извршила реституцију национализоване имовине.

Током ових пет година створио се врло чврст савез између људи као што су Мишковић, Беко, Лазаревић, Митровић и Данко Ђунић и политичара као што су Млађан Динкић, Влаховић, Мирко Цветковић, окружење Војислава Коштунице итд. За учињене услуге током процеса приватизације, тајкуни су се реванширали финансирањем странака и њихових веома скуних кампања. Све до економске кризе из 2008. изгледало је да су десет тајкуна постали власници свега у Србији укључујући и политичке странке.

Последњи чин ове драме наступио је након појаве кризе. Тајкуни више нису имали новац да финансирају странке јер су многи од њих због преинвестирања и задуживања у претходном периоду упали у кризу дугова које више нису могли да сервисирају. Партије су се вратиле управним одборима и намештеним тендерима као најважнијем извору финансирања свог рада, а након почетне помоћи са кредитима за ликвидност, власт је одбила да даље помаже тајкунима да покривају своје дугове, као што је одбила да их пусти у друштвена предузећа да исисавањем тамошњег капитала спашавају претходу имовину.

У овом тренутку неки од њих су већ почели да продају своје фирме, а други се спремају да то ураде. Међутим, чињеница је да су током ове деценије управо припадници Милошевићеве пословне елите постали најважнији тајкуни у Србији, стварајући симбиозу са припадницима врха нових власти. Погледајмо два примера.

18 Ово је један од основних разлога зашто Србија и даље нема десну странку: наследници комуниста држе сав новац и систематски спречавају развој малих, средњих и великих алтернативних предузетника који би могли и да исфинансирају десну опцију у Србији.

Најважнији картел привредне моћи у Србији јесте пословни клуб *Привредник* смештен у Шекспировој улици у Београду. Међу његовим члановима доминирају људи који су своје име и велики капитал направили пре 2000. да би након тога експлодирани по капиталу, моћи и утицају. Наведимо нека имена:¹⁹ Мирослав Мишковић, Миодраг Бабић, Миодраг Костић, Војин Лазаревић, Милан Беко, Данко Ђунић, Жељко Митровић, Драган Ђурић (власник *Зекстре* и председник ФК Партизан за кога се основано сумња да напосто представља и у јавности мења стварног власника свега овог Жарка Зечевића), Горан Перчевић, Драган Томић, Драгољуб Вукадиновић (директор Металца) итд.

Ова екипа упркос проблемима и даље контролише највеће фирме у Србији (осим јавних предузећа), медије итд.

Погледајмо други, можда још илустративнији пример о симбиози припадника различитих политичких елита у нови пословни крем. Једна од најјачих лобистичких фирми у Србији данас јесте *ICP International Communications Partners*. Погледајмо ко чини њен одбор саветника:²⁰ Ту су два ветерана СПС-а, некадашњи директор *Политике* Живорад Миновић и високи функционер Горан Перчевић који је бавећи се издаваштвом заслужио место у *Привреднику*. Ту су и двојица некада високих функционера Демократске странке: Горан Весић (близак партнер Бебе Поповића, сиве еминенције у првој влади после 2000) и Срђа Поповић (такође и један од вођа *Отпора*). Ту су затим два човека из у Србији крајње проблематичног енергетског сектора, Љубомир Герић (генерални директор ЕПС од 2001. до 2004.) и Димитрије Вукчевић (бивши генерални директор НИС). Сектор експерата за енергетска питања попуњава и бивши министар за енергетику Горан Новаковић, а ту је и један млађи човек из банкарског сектора Никола Живановић, бивши вицевернер после 2001. године.

Иако недостају озбиљна емпиријска и статистичка истраживања која би прецизно верификовала горе изнету хипотезу, на основу оваквих илустративних примера постаје јасно како је проходност до највећих послова, а тиме и до економске моћи као најважнијег извора утицаја била резер-

19 Види комплетан списак чланова на www.serbian-business-club.co.rs/clanovi.htm

20 Види www.icp-co.com/e_odborsavetnika.php

висана искључиво за припаднике тајкунских структура из 90-их, бивше функционере социјалистичке власти и припаднике нове власти (бивше опозиције) који су прешли у пословне воде користећи везе са политичком моћи. Овај лоби је наравно ојачан и представницима банкарског сектора који углавном припада странцима. Постоје и друга важна имена као што су Ђорђе Ницовић, Петар Матић или Баја Живанић, али за сваког од њих ће се основе економске моћи наћи у време деведесетих, у блиској вези са припадницима неког дела номенклатуре. Исто важи и за тренутне изгнанике попут Богољуба Карића или Станка Суботића који су се замерили главним играчима у српској транзиционој драми, или за моћне припаднике новог политичког естаблишмента који су истовремено и бизнисмени попут Драгана Ђиласа и Срђана Шапера. Погледајмо онда како ствари стоје са регрутацијом нове политичке елите.

*

Да би се наша основна теза верификовала као хеуристички употребљив метод разумевања друштвеног и политичког система у Србији, потребно је показати да су и припадници политичке елите након 2000. углавном производ или делови некадашње комунистичке номенклатуре. Почнимо анализу од врха власти, дакле од челника најзначајнијих политичких партија.

У очи упада да су сва три владара Србије после Петог октобра управо изданци некадашње номенклатуре. Зоран Ђинђић, човек изузетно динамичне биографије, чији је животни пут до трагичне смрти 2003. обележен неком дијаболничком енергијом, управо својим пореклом и развојем у великој мери потврђује дату тезу. Он је син високог официра ЈНА, Драгомира Ђинђића за кога се понегде може наћи податак да је био пуковник Контраобавештајне службе. Већ на студијама је започео активизам на студентским функцијама као бунтовни председник ФОС-а, уживајући велику подршку праксисоваца као дисидентског крила номенклатуре. Након повратка из Немачке 1989. уз помоћ истих тих кругова напредује у каријери да би од 1994. преузео власт у *Демократској странци*. И током деведесетих је одржавао блиске

везе са деловима тадашње власти као што су Милорад Вучелић или Јовица Станишић, а Милан Беко му је био кум.

Војислав Коштуница има врло сличан развојни пут. Он је син судије Јована Дамњановића који је после Другог светског рата био судија преких судова а затим обављао функцију судије Врховног суда. Војислав је након завршетка студија на Правном факултету у Београду добио место асистента на матичном факултету. Током спорова око доношења новог устава СФРЈ он је подржао професора Михајла Ђурића, након чега је избачен са факултета. Но врло брзо се запослио на Институту за филозофију да би се током осамдесетих ангажовао у разним дисидентским покретима, а од 1990. и у политици.

И у његовом случају чињеница да потиче из номенклатуре могућавала му је да и након формалног ангажовања на опозиционом простору, остане у добрим личним односима са различитим деловима номенклатуре. Као што је познато најважнији финансијер деловања ДСС током друге половине деведесетих био је Зоран Дракулић, који је почетни капитал направио као део обавештајне *Генексове* мреже, да би га деведесетих увећавао пре свега на пословима са извозом пшенице и метала, у најближој сарадњи са покојном Борком Вучић, главним Милошевићевим банкарком.²¹

Коначно Борис Тадић је нешто млађи изданак готово идентичне матрице. Он је син Љубомира Тадића, официра ЈНА (негде се може наћи податак да је такође био припадник ОЗНА-е), који је после рата завршио филозофију и постао професор, припадник праксистичке групе. Старији Тадић је почетком седамдесетих избачен са факултета и смештен у Центар за филозофију.²² Млади Борис је пошао стопама оца и био веома активан у дисидентским круговима током осамдесетих година. Лењост га је спречила да и сам крене у академ-

21 Ова наизглед нелогична чињеница само потврђује логику теорије о дугорочним пројекцијама које извесне структуре деценијама припремају за одређене послове и одређени период. Како иначе објаснити чињеницу да Милошевић дозвољава Дракулићу да финансира опозициону партију Војислава Коштунице?

22 Упркос оваквим повременим проблемима, каријера Љубомира Тадића је све време ишла узлазном линијом, захваљујући припадништву круга окупљеног око Добрице Ћосића. О оснивању и напредовању овог круга „Симиноваца“ погледати Драгољуб Тодоровић, 2005.

ске воде па је након завршетка студија психологије нашао посао професора у једној београдској гимназији. Политички се уздизао током деведесетих у странци коју су основали отац и пријатељи. Након Ђинђићеве смрти долази на чело странке и постаје председник државе, да би после избора из 2008. и победе ДС дограбио комплетну власт у земљи.

Иако формално дисиденти током неколико деценија, сва тројица су заправо захваљујући изворном припадништву номенклатури све време остајали део стварне елите и имали одређену безбедносну и материјалну заштиту. Као што је познато то је механизам кога се рационалнији припадници власти увек држе, како би након смене на власти, некадашњи опозиционари могли да им враћају услуге и штите њихову имовину и положаје.

Ово важи за највећи део лидера релевантних странака. Више пута испричана прича о Вуку Драшковићу подсећа на његову историју рада у комунистичким институцијама која је укључивала и место шефа кабинета Председника Савеза синдиката Југославије, Мике Шпиљка и задатак обрачуна са дисидентима. Након промена 2000. рађене су чак и анализе које су показивале како је у највећој мери нова власт састављена такође од делова или потомака некадашње комунистичке номенклатуре. Имена која су се помињала су Миодар Исаков, Драган Веселинов, Душан Михајловић, Јелица Мичић, Жарко Кораћ, Радмила Хрустановић, Горан Свилановић итд. Други део су људи који су некадашњи припадници Милошевићевог режима који су временом отпадали као што су Небојша Човић или Момчило Перишић итд.

Након овог првог досовског таласа, са успоном Бориса Тадића, у врх странке доведени су неки нови људи. И међу њима има веома занимљивих случајева за разумевање наше тезе. По писању медија најважнији човек у Тадићевом окружењу данас је Срђан Шапер. Срђан је син Радомира Шапера, познатог кошаркашког репрезентативца, а затим и функционера у Кошаркашком савезу. Он је такође био и професор и продекан Машинског факултета. Срђан је своју јавну каријеру почео у рок бенду *Идоли* да би након њиховог распада почео да се бави телевизијским рекламама.

Деведесетих година је основао маркетиншку компанију *Ајдолс енд френдс*, развијајући посао са државним ком-

панијама упркос свом опозиционом статусу. Знајући како је функционисала Милошевићева Србија јасно је да стручност сама по себи не би била довољна без дозволе и контаката са деловима номенклатуре. После промена Шапер постаје веома близак властима. Он и Небојша Крстић су 2002. године радили председничку кампању „Зна Србија“ за Војислава Коштуницу, да би већ 2004. радили победничку председничку кампању за Тадића. Током читаве деценије може се пратити њихов страховити успон и освајање све већег дела медијског простора и маркетиншких послова који је довео дотле да крајем деценије заједно са Драганом Ђиласом контролишу више од половине медијског и рекламног простора у Србији.

Занимљиво је да су Шапер и Крстић тек након Тадићевог доласка на власт као људи блиски њему ушли у високе структуре Демократске странке потпуно заобилазећи регуларни начин успона у партијској хијерархији. Шапер је захваљујући блискости са Тадићем и положају најважнијег саветника председника данас кандидат за место потпредседника странке и један од најмоћнијих људи у земљи.

Када се говори о системима регрутације политичке елите у Србији веома значајно место имају припадници студентских покрета и организација. Из Ђинђићевог примера видимо да је то традиција која иде уназад бар четири деценије.²³ И многа друга значајна имена наше политичке, научне и интелектуалне сцене прошла су седамдесетих и осамдесетих кроз врхове студентских организација или уредништа студентских гласила као што су *Студент* или *Видици*. Лидери из деведесетих су међутим врло брзо остварили завидне политичке каријере. Градоначелник Београда Драган Ђилас, саветник председника Младен Ђорђевић и владика у успону Григорије били су лидери протеста из 1992. Од лидера протеста из 1996-97 ваља поменути данашњег шефа *Либерално-демократске странке* Чедомира Јовановића, некадашњег високог функционера ДС и Г17 Чедомира Антића, бившег потпредседника извршног одбора ДСС Владимира Добросављевића. Међу активнима тада био је и Оливер Дулић, будући председник Народне скупштине и данашњи министар.

23 Вероватно и дуже. Милован Ђилас је био један од вођа комунистичке омладине на универзитету пре рата.

Најзанимљивији је вероватно случај припадника покрета *Отпор* који је директно организован и вођен од стране експозитура америчке Обавештајне агенције (ЦИА). Након што су неуспешно покушали да се организују као политичка странка и пропали на изборима 2003, велики број њих из врха ушао је у *Демократску странку* освајајући је изнутра и мењајући јој идеолошку и политичку боју. Јован Ратковић је саветник председника Тадића, Слободан Хомен је државни секретар у Министарству правде, Ненад Константиновић је посланик и шеф административног одбора Народне скупштине. Срђан Миливојевић је утицајан посланик чији је близак пријатељ шеф БИА.²⁴

Било би веома занимљиво направити статистичку анализу порекла студентских лидера из тог периода. Тако би се видело колико је њих било аутсајдера а колико такође потеклих из номенклатуре. По ономе што знамо није мали број таквих.

Можда је најзанимљивији и најиндикативнији случај данашњег министра иностраних послова Вука Јеремића. Са мајчине стране Вук вуче порекло од чувених шефова номенклатуре у титоистичкој БиХ, Поздераца. Отац је Мишко Јеремић, високи кадар СПС-а у *Нафтној индустрији Србије* током деведесетих. Вук је на студије у Лондону отишао управо уз помоћ стипендије добијене преко очевих партијских веза. Но још у средњој школи остварио је присан лични контакт са професором психологије Борисом Тадићем чиме је отворио себи пут и ка опозицији. Током студентских и политичких протеста 1996, он се јавља на челу извесне организације српских студената из дијаспоре која подржава и помаже опозицију. После 2000. Јеремић се враћа у земљу да би након доласка Тадића на власт почео и његов метеорски политички успех. Најпре постаје специјални саветник председника, а од 2007. и министар иностраних послова. Када је демократама 2008. припало место премијера, Јеремић је био Тадићев кандидат за то место. Као што видимо његова каријера, бекграунд и систем успона у многоне понавља успон ранијих лидера и уско је повезан са припадношћу номенкла-

24 Некадашњих припадника Отпора има и на другим важним местима у администрацији, али има их и међу особљем америчке амбасаде у Београду.

тури чак и кад се особа у неком периоду налази у опозиционом статусу.²⁵

*

Иако овај чланак није замишљен као детаљна студија, чини се да је скица поткрепљена са довољно примера који илуструју механизам кетманске саморепродукције елите на власти у Србији у последњој деценији. Кад се 2008. десило формирање владе од ДС и СПС и када је потписан споразум о помирењу између њих, чини се да се номенклатура, која је доживела расцеп две деценије раније током Осме седнице, у овој форми измирила сама са собом. И социјалистичко крило некадашње номенклатуре прихватило је систем вредности и идеологију иницирану после 2000. и добило помазање које их верификује као покајнике и повратнике на прави пут. Са трансформацијом некадашњих Радикала, дотада једине политичке снаге која је настала на маргинама номенклатуре, а не као њен потпуни производ, сви политички актери су приведени новом идеолошком поретку. Тако је настао толико тражени „политички консензус“ и заједничко прихватање „европских вредности“ и „европског пута“.

У пракси 2000. је година прелома у којој је једна дубинска структура која истински влада овом земљом и стоји иза политичке и економске елите као наследника номенклатуре, одлучила да је време да се курталише Милошевића: било зато што више није било ресурса за вођење сукоба са Западом, било зато што је веровала да се са њима може наћи *модус вивенди*. Резултати ових десет година у укупном билансу су гори од претходне деценије: одлазак Космета и Црне Горе, припрема одвајања Војводине, препуштање кључних привредних ресурса и тржишта странцима, стварање система приватних монопола који су уназадили домаћу производњу, разарање војске, огроман спољнотрговински дефицит и презадуженост земље.

25 Бошко Обрадовић је недавно објавио веома прецизан моделски текст под именом *Удбашко праунуче, или тајна историја Породице која влада Србијом*. У њему је описао како се номенклатура репродукује у последњих седамдесет година тако што синови стално глуме опозицију очевима. Суштина је да политичка и економска моћ све време остају у истој Породици. Види текст на адреси <http://www.vidovdan.org/2010-03-28-13-57-42/241-2010-04-23-12-04-37>

Но то су изгледа правила која је Запад поставио и сценарио који мора да се оствари. Номенклатура је у форми „нове“ политичке и економске елите прихватила та правила и све до сада их се држала како би сачувала сопствени водећи положај. Проблеми ће настати када странци буду кренули на домаће тајкуне са намером да им покупе најважније монополске гране тржишта. Но питање је да ли ће тада више ико имати ресурсе и снаге да се на било ком сектору одупре ономе што странци буду тражили.

То је међутим нека сасвим друга прича. За наше потребе било је важно показати како је номенклатура успела да бар за једну деценију у формално демократском и номинално за све подједнако отвореном систему, одржи кључне позиције и пренесе их на своје наследнике. Чини се да искуство Србије у потпуности верификује тезу о репродукцији елите и то на онај радикални, милсовски начин описан у књизи *Елита власти*.

Суштина овог механизма је описана стиховима Милана Младеновића из песме *Модро и зелено*: „Како да останем исти / Како да сачувам себе од промене / Само путем промене...“

Литература

- Важук, Т, (1999), „Udbomafia and the Rhetoric of Conspiracy“, George E. Marcus (ур.), *Paranoia Within Reason: a casebook on conspiracy as explanation*, The University of Chicago Press, 1999.
- Ботомор, Т. Б, (1967), *Елите и друштво*, Седма сила, Београд
- Voslensky, M, (1984), *Nomenklatura: Anatomy of the Soviet Ruling Class*, The Bodley Head, London.
- Ђилас, М, (1990), *Нова класа*, Народна књига, Београд.
- Ђурковић, М, (2002), „Диктатура симулакрума“ у *Диктатура, нација, глобализација*, ИЕС, Београд
- Коенен-Итер, Ж, (2005), *Социологија елита*, Клио, Београд.
- Lazic, M, (2000), “Serbia: The Adaptive Reconstruction of Elites”, у John Higley, Gyorgy Langyel, (ур.) *Elites after State Socialism: Theories and Analyses*, Rowman and Littlefield Publishers, INC.

- Лазић, М, и Цвејић, С, (2004), „Промене друштвене структуре у Србији: Случај блокиране пост-социјалистичке трансформације“ у Анђелка Милић, (ур.) *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група*, Институт за социолошкастраживања Филозофског факултета у Београду.
- Маршал, Т, (2002), *Игра сенки*, Самиздат Б92, Београд.
- Милс, Р, (1998), *Елита власти*, Плато, Београд.
- Sekulic, D, Sporer, Z, (2000), у John Higley, Gyorgy Lengyel, (ур.) *Elites after State Socialism: Theories and Analyses*, Rowman and Littlefield Publishers, INC.
- Стефановић, Н, (1996), *Снег у Ју/Л-у*, Тикер, Београд.
- Szeleny, S, Szeleny, I, Kovach, I, (1996), “The Making of the Hungarian Postcommunist Elite: Circulation in Politics, Reproduction in the Economy”, у *Theory and Society*, vol. 24, October.
- Schmidt-Eenboom, E, (1995), *Der Schattenkrieger: Klaus Kinkel und der BND*, ECON Verlag, Berlin.
- Theory and Society*, vol. 24, October 1996
- Тодоровић, Д, (2005), *Књига о Тосићу*, III Миленијум, Београд.
- Higley, J, Langyel, G, (2000), *Elites after State Socialism: Theories and Analyses*, Rowman and Littlefield Publishers, INC.

Misa Djurokovic

*TRANSITION WITHOUT TRANSFORMATION:
HOW IN SERBIA NOMENCLATURE
TRANSFORMED ITSELF INTO ELITE*

Summary

Author researches on the destiny of the elite in Serbia after regime change in 2000. Starting from two basic approaches about elite evolution - circulation and reproduction theories - he tests the reproduction hypothesis in the case of Serbia. Through displaying of numerous examples coming from groups of political leaders, economic tycoons and political class in general, he shows that in Serbia we have extreme case of reproduction in which members of old nomenclature and their children preserved all leading positions in economy and politics.

Key words: elite, nomenclature, reproduction, Serbia, transition.